

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Шень Біньбінь «Вокативи як елемент сімейної комунікації XIX століття (на матеріалі творів Л. М. Толстого і С. Т. Аксакова)» на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова (Київ – Харків, 2020. – 206 с.)

Дисертація Шень Біньбінь присвячена детальному аналізу дворянської родинної комунікації на початку XIX століття. Тим самим дослідниця не тільки розкрила усталені в той час форми неофіційного звертання всередині родини, але й показала реалізацію фатичної функції мови в процесі спілкування, а в низці випадків зуміла оприявнити й зв'язки цієї функції з іншими функціями, зокрема, з регулятивною, експресивною. Це дисертаційне дослідження дає нові дані, необхідні для майбутнього діхронійного опису системи звертань в історії російської мови, адже звертання виявляють значну варіативність, залежність від епохи, прагматичних характеристик спілкування; вони пройшли складний шлях розвитку, засвідчивши зміни й у способах вираження, і в лексичному складі, і в етикетних функціях. Важливість проблематики, пов'язаної з описом звертань, для опису історії мови досить переконливо засвідчують хоча б дослідження Олени Костянтинівни Куварової, зокрема її докторська дисертація «Структурна типологія і стилістика звертання в епістолярних текстах (на матеріалі російськомовних листів XVIII – XX ст.), захищена в 2018 році.

Отже, не викликає жодних сумнівів актуальність теми рецензованої дисертації, а також поставлених і успішно реалізованих завдань, які в своїй сукупності дозволили авторці виявити й систематизувати етикетні формули звертань, притаманні російській дворянській сімейній комунікації в першій половині XIX століття, встановити їхні структурно-семантичні й прагматичні особливості, а також пояснити етичні й культурні витoki описаної форми реалізації фатичного складника діалогів, відтворених у творах Л. М. Толстого і С. Т. Аксакова. Зокрема, Шень Біньбінь на основі успішних власних узагальнень стосовно наявних визначень мовленнєвого етикету зуміла показати місце вокативів у реалізації усталених російських лінгвокультурних стереотипів

сімейного спілкування. Їй вдалося не тільки докладно охарактеризувати звертання зі структурно-семантичних, комунікативно-прагматичних і соціокультурних позицій, але й пояснити наявні форми вокативів, використовуваних у трилогії Л. М. Толстого «Дитинство. Отроцтво. Юність» та «Дитячі роки Багрова-онука» С. Т. Аксакова, враховуючи соціальний статус комунікантів і характер родинних відносин між ними. Це дало змогу дисертантці, хоч і фрагментарно, зіставити функції виявлених форм звертання з системою формул мовленнєвого етикету.

Зазначене дає підстави для висновку, що рецензована дисертація є кроком вперед не тільки у вивченні історії звертань в російському мовно-культурному просторі, вона містить у собі цікаві узагальнення, які розкривають соціальні, вікові й ситуативні чинники, що зумовлюють вибір тієї чи тієї форми вокативу, або ж визначають (коли дослідниця порівнює родинне спілкування початку XIX століття з сучасністю) власне репертуар засобів реалізації фатичної функції. Крім зазначеного теоретичного значення дисертація виявляє й практичну значущість – її матеріали можна використати в багатьох курсах і спецкурсах, і з російської мови, і з загального мовознавства.

Позитивною рисою рецензованої дисертації є продуманість і чіткість її будови. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної наукової літератури, який нараховує 227 джерел.

У вступі переконливо обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, предмет, а також наукову новизну, теоретичну й практичну значущість, описано застосовані методи й матеріал дослідження, наведено і вражаючий за своєю широтою список конференцій, на яких було апробовано дисертацію. Не менш об'ємним є й перелік наукових праць Шень Бін'бінь, у яких вона відбила результати роботи над темою дисертації, це 11 одноосібних публікацій, із яких 3 закордонних і 5 таких, що входять до списку видань, рекомендованих ДАК МОН України для публікації результатів дисертаційних досліджень.

Важливим компонентом змісту вступу є обґрунтування думки про те, що досліджувані в дисертації вокативи варто розглядати як формули мовленнєвого

етикету, а тому для їхньої інтерпретації, на думку дисертантки, необхідно подавати не тільки власне лінгвістичні характеристики, але й семантичні прирошення екстралінгвістичної сфери, що відбивають соціальні й культурні реалії. Шень Біньбінь справедливо вважає, що такі формули мовленнєвого етикету, як правило, склалися протягом значного історичного періоду й дозволяють істотно доповнити, уточнити й конкретизувати уявлення про той чи той національний мовленнєвий етикет як про історично сформовану в суспільстві систему правил і норм комунікативно-мовленнєвої взаємодії.

Зазначені міркування, які, безперечно, можна підтримати, зумовили й структурування основної частини дисертації. У ній спостерігаємо два теоретичних розділи, які спрямовані на випрацювання й обґрунтування підходів до опису етикетних характеристик вокативів і засад їхнього структурно-семантичного членування. Це зроблено в першому розділі «Мовленнєвий етикет як феномен» і в другому розділі «Звертання в російській лінгвокультурі».

Позитивними рисами першого розділу є те, що в ньому не тільки подано значний масив культурологічних і лінгвокультурологічних праць, але й здійснено їхній достатньо глибокий аналіз, який дав змогу накреслити програму опису етикетних властивостей вокативів, застосовуваних у дворянському родинному спілкуванні на початку XIX століття. Особливу увагу в розділі приділено поняттю «етикет». Шень Біньбінь всебічно теоретично осмислила цю категорію, а також розглянула соціально-культурні основи зародження й формування етикету в різні епохи, окресливши місце мовленнєвого етикету в контексті етикету загалом, навела можливі основи кваліфікації етикету.

Зокрема, в розділі детально прокоментовано співвіднесеність мовленнєвого етикету з етикою і ввічливістю, показано комплексний характер мовленнєвого етикету, що й визначає різноманітні аспекти його дослідження, встановлено роль мовленнєвого етикету у відображенні національної культури.

Розділ приємно вражає багатством детально проаналізованої літератури, що й дало змогу авторці виробити цілком сучасний алгоритм опису етикетних властивостей вокативів. Шень Біньбінь проаналізувала всі основні праці з досліджуваної проблеми, лакуни в доборі теоретичних джерел з мовленнєвого

етикету звертань нечисельні. Зокрема, в дисертації зовсім не проаналізовано й не використано праці О. К. Куварової, які ми вже згадували вище.

Такою ж детальністю відзначається й другий розділ «Звертання в російській лінгвокультурі». У ньому розглянуто широке коло питань, що стосуються категорії звертання, від історії її виділення в російському мовознавстві до принципів структурного і семантичного аналізу звертань, опису в них емоційно-експресивного, соціокультурного й етикетного потенціалу. Відповідно до завдань свого дослідження Шень Біньбінь віддає перевагу підходам, які інтерпретують звертання з комунікативно-прагматичних позицій, а тому широко залучають матеріал, що стосується процесу спілкування і враховують особливості мовленнєвого акту, інтенції комуніканта-ініціатора спілкування. У розділі схарактеризовано три великих групи звертань за їх комунікативно-прагматичним спрямуванням: одиниці для залучення уваги, звертання до незнайомого адресата. Таке членування попри певну відсутність єдиної основи виділення заслуговує на підтримку.

Не можна не підтримати й досить детального опису використання в російській мові в ролі звертань різних форм власного імені. Беззаперечний інтерес при цьому становить спроба авторки викоремити репертуар власних імен, притаманних ти-комунікації і ви-комунікації. Єдиним зауваженням, яке стосується лише є те, що ці імена названі *особовими*: «Ця частина роботи містить також аналіз матеріалу, пов'язаного з наявністю в російській мові декількох форм особового імені, яке в більшості випадків використовується в практичній комунікації як звертання (вокатив)» (с. 9).

Основним і найбільшим розділом дисертації, обсяг якого становить 87 сторінок, є третій розділ. Він названий «Функціонування формул мовленнєвого етикету в класичній російській прозі». Попри невиправдану, на наш погляд, неточність назви, адже авторка системно не вивчає всю російську класичну прозу, розділ відповідає темі дисертації й містить аналіз вокативів у творах Л. М. Толстого і С. Т. Аксакова. При цьому не важко помітити, що ілюстрації з трилогії «Дитинство. Отроцтво. Юність» значно переважають приклади з повісті «Дитячі роки Багрова-онука».

У розділі знайшли докладне висвітлення такі аспекти опису теми дисертації: родинна комунікація як особливий вид спілкування; своєрідність мовного етикету в родинній комунікації, родинна комунікація в російських дворянських сім'ях XIX-го століття, відображена в літературно-художніх творах, спілкування батьків з дітьми: етикетний аспект, етикетні формули, що використовують у ролі вокатива під час звертання дітей до батьків, етикетні формули, що використовують у спілкуванні дітей один з одним, своєрідність міжособистісного спілкування комунікантів-представників різних соціальних шарів, відображення в художньому творі впливу французької культури на мовний етикет російського дворянського суспільства. Усі згадані аспекти розглянуто в окремих параграфах. Уже лише перелік достатньо глибоко розглянутих питань говорить про об'ємність і наукову значущість розділу. Використовуючи напрацювання, викладені в попередніх розділах, Шень Біньбінь ставить у межах окреслених вище напрямів цікаві дослідницькі завдання. Вона не тільки подає структурну й семантичну характеристику вокативів, але й пов'язує їх вибір з етикетними, соціальними й віковими факторами, нерідко прагне до діахронійних спостережень. А її узагальнювальні характеристики дворянського родинного спілкування початку XIX століття містить у собі виходи й за межі чистої лінгвістики. Наприклад, це виявляє такий висновок: «Аналіз мовноетикетних формул, які використовуються в спілкуванні батьків та дітей, дозволяє зробити висновок про те, що в переважній своїй більшості вони відрізнялися позитивним емоційним забарвленням, були орієнтовані на вираження любові, вдячності, поваги членів сім'ї один до одного. Особливим розмаїттям при цьому відрізнялися номінації-вокативи, адресовані дітьми матері (*маменька, мамаша* тощо), багато з яких у сучасній російській мові значно звузили сферу свого вживання» (с. 174).

Високо оцінюючи дисертацію Шень Біньбінь, не можна оминати й деяких недоліків, властивих цій цікавій праці. Основний із них полягає в тому, авторка в гонитві за всеосяжністю опису вокативів нерідко виходить за межі поставлених цілей. Це позначилося й на формулюванні теми. Вважаю, що зміст описаного матеріалу дає підстави для звуження часових рамок дослідженої дворянської

родинної комунікації. Це лише перша половина XIX століття, а не все XIX століття. Безумовно, в назві треба було б зазначити, що в дисертації йдеться не про всю родинну комунікацію, а про спілкування, прийняте в дворянських родинах. Нарешті, нам видається, що, оскільки за обсягом описаних прикладів Л. М. Толстой представлений у дисертаційній праці значно повніше, ніж С. Т. Аксаков, то це бажано було б засвідчити назвою. Виконана праця фактично відбиває етикет родинного дворянського спілкування через трилогію Л. М. Толстого «Дитинство. Отроцтво. Юність». Усі інші залучені літературні джерела, в тому числі й повість С. Т. Аксакова «Дитячі роки Багрова-онука», мають допоміжний характер.

Дисертацію відзначає добрий стиль викладу. Це свідчить про те, що Шень Біньбінь на належному рівні засвоїла норми наукового стилю як російської, так і української літературних мов. Разом з тим у дисертації та авторефераті наявні окремі мовно-стилістичні огріхи. Наведемо один з них, що стосується використовуваної термінології. У дисертації одним з ключових термінів є *формула речевого етикета*, а також його синонім *речеетикетная формула*. У перекладі українською мовою Шень Біньбінь передає їх як *формула мовленнєвого етикету* і *мовленнєвоетикетна формула*, що не відповідає ustalеним в українському мовознавстві нормам. Тут варто вживати терміни *формула мовного етикету* і *мовноетикетна формула*.

Зазначені у відгуку побажання й зауваження не впливають на загальну високу оцінку праці Шень Біньбінь. Її дисертація переконливо свідчить, що дослідниця глибоко засвоїла праці з лінгвокультурології, з теорії звертань. Це дозволило їй підготувати цікаве мовознавче дослідження з актуальної проблематики, яке має необхідну новизну, теоретичне й практичне значення.

Вважаю, що рецензована дисертація «Вокативи як елемент сімейної комунікації XIX століття (на матеріалі творів Л. М. Толстого і С. Т. Аксакова)» є завершеним, ґрунтовним та різнобічним дослідженням цікавої та актуальної проблеми з отриманими новими, науково обґрунтованими результатами теоретичного й прикладного характеру, що сукупно є суттєвими для граматики, стилістики, лінгвопрагматики, повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14

«Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року та № 567 від 27.07.2016), а її авторка – Шень Біньбінь – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова.

Анотреферат повністю відповідає дисертаційній роботі, публікації цілком відбивають основні положення і зміст дослідження.

Доктор філологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України

В. М. Бріцин

